

A tér és a társadalom szerepe a gazdasági folyamatokban – a kutatás elméleti keretei és módszertana

1. BEVEZETÉS

A hétköznapi ember számára a tér adottságként van jelen, azonban amikor tudományos kutatást folytatunk, már szükség van pontosabb meghatározásra és választ adni olyan kérdésekre, hogy pontosan mit értünk tér alatt, milyen relációban van ez a hely fogalmával, milyen területi szinteket tudunk értelmezni, ha kutatni szeretnénk, ezek közül melyek lehetnek relevánsak? További kérdés lehet, hogy mi van a térben, amit kutatni szeretnénk? A tér egy-egy szereplőjét kívánjuk vizsgálni vagy azt, hogy az adott térben zajló társadalmi és gazdasági folyamatok milyen hatással lehetnek rájuk, illetve ők milyen hatással lehetnek a tér egyes szintjeinek folyamataira? Ezek a kérdések fogalmazódtak meg bennem kutatásom elején.

A tanulmány célja áttekintést adni az ösztöndíjas kutatásom témájáról, főbb elméleti kereteiről és a kézirat leadásakor még zajló kérdőíves kutatás módszertanáról.

2. AZ ÚNKP BOLYAI+ KUTATÁS CÉLJA

A 2020–2023-as időszakra elnyert MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíjas kutatásom témája a vállalati versenyképesség és a lokális társadalom kapcsolódásának a kutatása alapvetően vállalati oldalról. Az ÚNKP Bolyai+ kutatás keretében ehhez a témához kapcsolódóan arra keresem a választ, hogy a tér, a hely és a helyi társadalom milyen formában befolyásolhatja a lokális gazdasági folyamatokat, a vállalatok működését. A téma vizsgálatát nem vállalati oldalról, hanem felsőoktatásban tanuló hallgatók oldaláról vizsgálom kérdőíves kutatás keretében.

A kutatás egyik eleme, hogy megvizsgáljam, hogy a hazai és nemzetközi szakirodalomban eddig milyen térbeli és társadalmi megközelítésekből vizsgálták a vállalatok és a helyi gazdaság működését, majd hallgatói kérdőívesítés keretében feltárjam, hogy a jövő munkavállalói hogyan értelmezik ezeket a folyamatokat. Azért tartom relevánsnak a hallgatók megkérdezését, mert későbbi munkájuk során közvetlenül vagy közvetetten kapcsolatba kerülnek vállalatokkal és tuda-

[1] Egyetemi docens, dékánhelyettes, Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, Gazdasági Elemzések Tanszék; E-mail: radrienn@sze.hu

mányos szempontból is érdekes lehet feltérképezni, hogy a felsőoktatási éveik alatt milyen térképzetük van a gazdasági folyamatok kapcsán, milyen módon érzékelik a helyi társadalom szerepét a vállalati működésben.

3. A TÉRSZEMLELET A TUDOMÁNYOS KUTATÁSOKBAN

A tér fogalmát sokféleképpen lehet meghatározni attól függően, hogy milyen tudományterület felől közelítjük a témát. Más jelent a tér a matematikában, az építészetben, a fizikában, a pszichológiában stb. Szabó Levente^[2] doktori disszertációjában kísérletet tett egy általánosítható meghatározás megfogalmazására, mely véleményem szerint valóban jól használható a társadalomtudományi kutatásokban is: „[...]a tér azon tartomány, amelyben meghatározott entitások valahol vannak, helyértékeket vehetnek fel.” Természetesen az elmúlt években számos szerző definiálta már a teret és a hozzá kapcsolódó, de vele nem azonos^[3] terület, hely, területiség szavakat is, azonban a tanulmányban terjedelmi korlátok miatt nincs lehetőségem bemutatni őket. Saját értelmezésemben^[4] "a tér mindazon elemek összessége, melyek egyéni, társadalmi és gazdasági életünket, folyamatainkat meghatározzák, keretbe foglalják és melynek kiterjedtsége attól függ, hogy egyéni és közösségi folyamataink milyen tág keretek között értelmezhetők." Bár a közgazdasági elemzéseknek a térbeliség még ma sem szerves része,^[5] azt egyértelműen megállapíthatjuk, hogy a térbeliség ma már számos társadalmi, gazdasági folyamat elemzésében ott van valamilyen formában. Dusek Tamás^[6] kiemeli, hogy természetesen nem követelmény minden folyamatot térben is vizsgálni, azonban fontos, hogy ha jelen van a területiség, akkor ne hagyjuk ki a kutatási folyamatból, mert tévútra vihetnek minket az eredmények.

A területiség szempontja többféle megközelítésből kerülhet bele egy tudományos kutatásba:

- területi egyenlőtlenségek elemzése makro- és mikroszemléletű megközelítésben (pl. egy terület társadalmi, gazdasági összehasonlítása egy másikkal makroökonómiai mutatók segítségével, vagy egy adott területen működő vállalatok, egyéb szereplők jellemzőinek vizsgálata);
- annak vizsgálata, hogy a különböző területi szinteken zajló társadalmi és

[2] SZABÓ LEVENTE: *Terek színterei*, Doktori értekezés, 2012, Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 62. o.

[3] FARAGÓ LÁSZLÓ: Térértelmezések, in: *Tér és Társadalom*, 2012/1. szám, 5–25.

[4] REISINGER ADRIENN: A tér szerepe a vállalatok működésében, in: *Tér–Gazdaság–Ember*, 2021/2. szám. A kézirat lezárásakor megjelenés alatt, várható megjelenés 2021. június.

[5] VARGA ATTILA: Az innováció, a vállalkozás és a gazdasági növekedés térbelisége, in: VARGA ATTILA (szerk.): *Regionális innováció, vállalkozás és gazdasági növekedés*, 2021, Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 9–20.

[6] DUSEK TAMÁS: A tudományos szakosodásról és a főáramú közgazdaságtan térnélküliséget érintő kritikákról, in: RECHNITZER JÁNOS – RÁCZ SZILÁRD (szerk.): *Dialógus a regionális tudományról*, 2012, Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Magyar Regionális Tudományi Társaság, Győr, 60–67.

gazdasági folyamatok közül melyek azok, melyek hatással lehetnek egy-egy vállalat, további szereplő működésére;

- annak vizsgálata, hogy az adott vállalatok, egyéb szereplők milyen területi szinten fejthetik ki hatásukat társadalmi, gazdasági szempontból.

A kutatásom szempontjából a második és harmadik pont a releváns, annak lehetőségeit vizsgálom, hogy a vállalatokra az egyes területi szintek milyen módon lehetnek hatással, kiemelten a lokális hatásokra. Ez a fajta megközelítés vonatkozhat egy-egy szereplő vizsgálatára vagy egy adott térségben működő szereplők összességére vagy egy részére is.

Mit értek hatás alatt? Mindazokat a társadalmi és gazdasági folyamatokat, melyek meghatározóak lehetnek egy-egy vállalat működése során, melyek közül a kutatásomban a társadalmi hatások állnak a középpontban. Vagyis arra vagyok kíváncsi, hogy milyen társadalmi tényezők befolyásolhatják a vállalatok működését, hogyan hathat a társadalmi tér a vállalatok működésére? A téma vizsgálata elvezet minket a területi tőke fogalmához. A következők alfejezetben kifejtem a kapcsolódás módját és röviden ismertetem a területi tőke koncepcióját.

4. A TERÜLETI TŐKE FOGALMA ÉS KAPCSOLÓDÁSA A KUTATÁSI TÉMÁMHOZ – A KUTATÁS KULCSKÉRDÉSEI

A területi tőke fogalma kb. két évtizede jelent meg a tudományos életben, az első értelmezés az OECD Territorial Outlook kiadványában szerepelt 2001-ben:^[7] „Egy régió területi tőkéje különbözik minden más területétől, és sok tényező határozza meg: olyanok, mint a földrajzi fekvés, a nagyság, a termelési tényezőkkel való ellátottság, [...], az élet minősége, [...]. Más ilyen tényezők lehetnek 'láthatatlan összefüggések', pl. különböző hallgatólágos megállapodások, szokások és informális szabályok, [...]” A területitőke-elmélet alapjainak kidolgozása Camagni^[8] nevéhez fűződik, aki összegyűjtötte a területrendszer befolyásoló tényezőket. Ezek a tényezők minden szereplő életére, működésére hatással lehetnek, így a vállalatokéra is, ezért úgy gondolom, hogy a vállalatokra ható társadalmi tényezők feltérképezésekor alapvető lehet a területitőke-elmélet beemelése a vizsgálatokba.

Az elmúlt években számos szerző adott meghatározást a fogalomra, melyek közül kiemelem Tóth Balázs István^[9] megközelítését, aki a területi tőkét a helyi

[7] OECD: *Territorial Outlook*, 2001, Paris, 15–16. – idézi RECHNITZER JÁNOS: *A területi tőke a városfejlesztésben. A Győr-KÓD*, 2016, Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 15.

[8] CAMAGNI, ROBERTO: Territorial Capital and regional development, in: CAPELLO, ROBERTA – NIJKAMP, PETER (eds.): *Handbook of regional growth and development theories*, 2009, Cheltenham, Northampton Edward Elgar, 118–132.

[9] TÓTH BALÁZS ISTVÁN: *A területi tőke szerepe a regionális- és városfejlődésben – Esettanulmány a hazai középvárosok példáján*, Doktori értekezés, Nyugat-magyarországi Egyetem, Sopron.

erőforrások összességéként értelmezte, illetve Rechnitzer János^[10] gondolatait, aki szerint a területitőke-elméletek a területrendszer elemei közötti összefüggéseket írják le. Rechnitzer könyvében részletesen bemutatja, hogy a területi tőke gyakorlatilag a társadalmi, a gazdasági és a kulturális tőkék metszéspontjaként értelmezhető, amihez további tőkefajták kapcsolódhatnak (szellemi, tudás, humán, szervezeti és kreatív tőke).

A fentiek alapján az alábbi célok mentén vizsgálom a témát:

- összegyűjtöm, hogy milyen társadalmi tényezők lehetnek hatással a vállalatok működésére,
- meghatározom azokat a tényezőket, amelyek helyi szinten meghatározóak lehetnek,
- kérdőíves kutatást is segítségül hívva meghatározom, hogy mely tényezők, milyen méretű vállalatokra lehetnek inkább hatással,
- kérdőíves kutatást is segítségül hívva feltérképezem, hogy a különböző méretű és eltérő nagyságú településen működő vállalatokra mely területi szintek lehetnek a leginkább hatással.

A kutatás egyik kihívása, hogy a gazdasági tényezőkkel ellentétben a társadalmi tényezők nehezebben számszerűsíthetők. A kutatás jelen fázisában az a célom, hogy a szakirodalmi feldolgozás és a kérdőíves kutatás eredményei alapján felvázoljak egy lehetséges elméleti keretrendszert, amit később, vállalatok körében végzett kutatás során lehet majd empirikus szintre hozni és ez alapján megtudni, hogy a felállított elméleti keretek mennyire állják meg a helyüket a gyakorlatban, valóban megjelennek-e az összegyűjtött hatások a vállalatok életében és ezeknek valóban van-e területi vonatkozása? Ez utóbbi kérdések megválaszolására nem a jelen kutatás fog választ adni, erre a későbbiekben vállalatokkal folytatott interjúk és kérdőíves kutatás alapján lesznek remélhetőleg válaszaim.

5. A KÉRDŐÍVES KUTATÁS MÓDSZERE, A KUTATÁS KÖRÜLMÉNYEI

A téma empirikus vizsgálatára első körben nem a vállalati elemzést választottam, hanem arra voltam kíváncsi, hogy a jövő munkavállalói, a felsőoktatásban tanuló hallgatók hogyan vélekednek a témáról. Faragó^[11] a következőket írja: „A posztmodern [...] térkonceptió erős eleme, hogy a különböző embereknek mások a téri tapasztalataik (relatív szemlélet), másként élik meg a különböző tereket, elrendeződéseket, és eltérően gondolkodnak azokról.” Faragó gondolata alapján merült fel bennem az ötlet, hogy a tér és ehhez kötődően a társadalmi hatások vizsgálatát első körben felsőoktatási hallgatók körében vizsgálom meg. A hallga-

[10] RECHNITZER: i. m. 18.

[11] FARAGÓ LÁSZLÓ: „Posztista” terek, in: FARAGÓ LÁSZLÓ (szerk.): *Kortárs térelméletek kelet-közép-európai kontextusban*, 2018, Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 235–247., 245.

tók tanulmányaik során többféle módon találkoznak a vállalatokkal kapcsolatos ismeretekkel, melyek alapvetően a működésre, menedzsmentre, gazdálkodásra fókuszálnak. A kutatás során kíváncsi vagyok, hogy egy másfajta kontextusban (a tér és a társadalom szerepe) hogyan tudják értelmezni a vállalatokat és azok környezetét, miként gondolkodnak a témáról.

A kutatás elsődleges célcsoportjai a következők:

- a Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Karának és az Apáczai Csere János Karának aktív hallgatói minden évfolyamon (nappali, levelező és távoktatásos formában);
- a Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola aktív hallgatói;
- az ország összes regionális, illetve gazdálkodás- és szervezéstudományok területén működő doktori iskola aktív hallgatói.

A véglegesítés előtt három körben teszteltem a kérdőívet. Első körben egyetemi kollégák (öt fő) segítségét kértem a kérdőív szakmai véleményezésére, majd a második körben még az on-line felület elkészítése előtt öt hallgatótól kértem visszajelzést a kérdőív tartalmára, szerkesztésére vonatkozóan. Ezután készült el az on-line kérdőív az online-kerdoiv.com felületen, öt hallgatóval készült pilot lekérdezés, majd megtörtént a véglegesítés. A kérdőívet több hullámban különböző csatornákon juttattam el a hallgatóknak 2021. április-májusban:

- Hallgatói Önkormányzaton keresztül Neptun és e-mail üzenet formájában, illetve Facebook megosztással;
- közvetlenül az oktatókon keresztül Neptun és e-mail üzenet formájában;
- általam oktatott hallgatók szóbeli felkérése alapján kiegészítésként;
- a doktori iskolákhoz az adott iskolák adminisztrátorain keresztül.

A kézirat lezárásának időpontjában a kérdőíves adatgyűjtés még tart, az eredményeket későbbi konferenciákon és tudományos publikációkban fogom közölni. Továbbá a 2021/2022-re tervezett vállalati interjúk során (Bolyai ösztöndíj keretében) megosztom az eredményeket az interjúalanyokkal, egyrészt informálás, másrészt a téma megvitatása céljából.

A kérdőív 12 szakmai kérdésből áll. A kérdőív összeállítása során nem állt rendelkezésemre korábbi kérdőív vagy kutatás, a tér és a társadalom vállalati szerepét ebben a formában a jelenlegi ismereteim szerint még nem vizsgálták kérdőíves kutatás formájában. A téma jellege és komplexitása miatt a kérdőív egy része is összetett kérdéseket tartalmaz, mely meghatározó lehet a kitöltési hajlandóságban, azonban mindenképpen indokolt annak érdekében, hogy megfelelő mélységben lehessen a témát vizsgálni.

Két kérdésben vizsgálom részletesen a társadalmi hatásokat az alábbiak szerint:

- azonosítottam 27 társadalmi tényezőt, ezeket két csoportra bontottam és így szerepeltettem őket a kérdőívben, hogy ne egy kérdésben szerepeljen az összes tényező együtt (a tényezők mennyisége elriaszthatja a kitöltőt);

- a kérdésekbe bevont másik dimenzió a vállalati méret volt: mikrovállalat, KKV, nagyvállalat;
- a kitöltőnek azt kellett megadnia, hogy szerinte az egyes tényezők milyen mértékben (0-tól 9-ig) lehetnek hatással a különböző méretű vállalatokra általában.

Az egyes társadalmi tényezők azonosítása szakirodalmi kutatás alapján történt.^[12] A tényezőket a területitőke-elmélet^[13] mentén hozzárendeltem a különböző tőke elemekhez, így azonosítottam a 27 tényezőt, melyet az 1. táblázat foglal össze. Ezek mindegyike hatással lehet a vállalatok működésére, a kérdőívben arra voltam kíváncsi, hogy a hallgatók milyen mértékűnek ítélik ezt meg.

Szintén egy összetett kérdés keretében vizsgálom azt, hogy a különböző méretű és különböző típusú településeken (község, 100 ezer fő alatti város, 100 ezer fő feletti város) működő vállalatok életére mely területi szintek lehetnek meghatározóak (helyi, regionális, országos, nemzetek feletti és globális). A vállalati és településméret dimenzió bevonása a kérdésbe a téma komplexebb elemzését teszi lehetővé.

További kérdésekben vizsgálom azt, hogy a vállalkozói léthez szükséges kompetenciákat honnan lehet elsajátítani. Nyílt kérdésben várok választ arra, hogy mely nem gazdasági tényezők lehetnek a hallgatók szerint hatással a vállalkozásokra, illetve, hogy milyen módon gyakorolhat hatást egy vállalat a társadalomra.

Az elemzést az SPSS programmal készíttem majd el és az egyszerű megoszlásokon túl keresztábrák és további elemzésekkel fogom vizsgálni az egyes kérdéskörök és hallgatók képzési és demográfiai jellemzői közötti kapcsolatokat.

[12] Terjedelmi okok miatt itt nincs lehetőségem felsorolni ezeket az irodalmat (számuk meghaladja a 20-at).

[13] RECHNITZER: i. m. 19., 26.

1. táblázat: A vállalatokra ható társadalmi tényezők csoportosítása a tőkeelemek alapján

MATERIÁLIS			IMMATERIÁLIS		
Infrastrukturális tőke	Termelő tőke	Ökológiai tőke	Társadalmi tőke	Humán tőke	Kulturális (kreatív) tőke
intézményrendszer (pl. oktatási, egészségügyi, szociális)	emberek jövedelmi helyzete	természeti erőforrások	társadalmi kapcsolatok minősége	az oktatás minősége	emberek motiváltsága
közlekedési lehetőségek		természeti adottságok	emberek közötti kommunikáció minősége	felsőfokú képzésben résztvevők száma	új kihívásokra, lehetőségekre való nyitottság
kommunikációs és smart lehetőségek			helyi identitás	emberek tudáskészlete	vállalkozókészség, vállalkozószellem
			emberek részvétele a környezetük alakításában	munkakultúra	újszerű
			emberek elégedettségi szintje	a lakosok életkori összetétele	emberek értékvilága
			interszónális (emberek közötti) bizalom		
			intézmények iránti bizalom		
			civil szervezetek aktivitása		
			emberek aktivitása civil szervezetekben		
			az emberek nyitottsága pl. új beköltözők, új vállalatok irányába		
			a társadalom lelki állapota		

6. ÖSSZEGZÉS

A tanulmány célja az volt, hogy áttekintést adjon az ÚNKP Bolyai+ kutatásom céljairól, kereteiről, a témához kapcsolódó főbb irodalmakról és a kézirat lezárásakor még folyamatban lévő, hallgatói kérdőívezés módszertanáról. Kutatásomban arra keresem a választ, hogy a térbeliség és a társadalmi folyamatok milyen formában lehetnek hatással a vállalatok működésére.

A térszemlélet ma már a társadalmi, gazdasági elemzések többségénél megjelenik valamilyen formában, kutatásomban azt vizsgáltam, hogy a vállalatokra milyen területi szintek, milyen formában lehetnek hatással, illetve a vállalatok milyen területi szintekre lehetnek hatással működésük során. A kutatásom másik ága a társadalmi környezet vizsgálata a vállalati működésben. A vállalatokra vonatkozó elemzések legnagyobb részt a gazdasági, piaci folyamatokat azonosítják, kutatásomban 27 olyan társadalmi tényezőt azonosítottam, melyek hatással lehetnek a vállalatok működésére. A tényezők azonosítása a területitöke-elmélethez kapcsolódva történt meg.

A téma vizsgálata egyrészt szakirodalmi feldolgozással, másrészt felsőoktatásban tanuló hallgatók (FOSZK-tól a doktori képzésig) megkérdezésével történt. A hallgatókat kérdőíves kutatás keretében kérdeztem arról, mi a véleményük a vállalatok és a tér, illetve a vállalatok és a társadalmi folyamatok kapcsolódásáról. A kérdőívezés eredményeiről későbbi publikációkban számolok majd be.

Bízom benne, hogy kutatásom hozzájárulhat egyrészt ahhoz, hogy a hallgatók nyitottabbak legyenek a vállalati működés tér és társadalmi vonatkozásai iránt, másrészt, hogy a vállalatok számára is adhatok elméleti és gyakorlati szinten is információkta témában.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A tanulmány „Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-5 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.”

FELHASZNÁLT IRODALOM

- CAMAGNI, ROBERTO: Territorial Capital and regional development, in: CAPELLO, ROBERTA – NIJKAMP, PETER (eds.): *Handbook of regional growth and development theories*, 2009, Cheltenham, Northampton Edward Elgar, 118–132.
- DUSEK TAMÁS: A tudományos szakosodásról és a főáramú közgazdaságtan térnélküliséget érintő kritikákról, in: RECHNITZER JÁNOS – RÁCZ SZILÁRD (szerk.): *Dialógus a regionális tudományról*, 2012, Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Magyar Regionális Tudományi Társaság, Győr, 60–67.
- FARAGÓ LÁSZLÓ: Térértelmezések, in: *Tér és Társadalom*, 2012/1. szám, 5–25.

- FARAGÓ LÁSZLÓ: „Posztista” terek, in: FARAGÓ LÁSZLÓ (szerk.): *Kortárs tér elméletek kelet-közép-európai kontextusban*, 2018, Dialóg Campus Kiadó, Budapest. 235–247.
- OECD: *Territorial Outlook*, 2001, Paris, 15–16.
- RECHNITZER JÁNOS: *A területi tőke a városfejlesztésben. A Győr-KÓD*, 2016, Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- REISINGER ADRIENN: A tér szerepe a vállalatok működésében, in: *Tér–Gazdaság–Ember*, 2021/2. szám. (A kézirat lezárásakor megjelenés alatt, várható megjelenés 2021. június.)
- SZABÓ LEVENTE: *Terek színterei*, Doktori értekezés, 2012, Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- TÓTH BALÁZS ISTVÁN: *A területi tőke szerepe a regionális- és városfejlődésben – Esettanulmány a hazai középvárosok példáján*, Doktori értekezés, 2013, Nyugat-magyarországi Egyetem, Sopron.
- VARGA ATTILA: Az innováció, a vállalkozás és a gazdasági növekedés térbelisége, in: VARGA ATTILA (szerk.): *Regionális innováció, vállalkozás és gazdasági növekedés*, 2021, Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 9– 20.